

ŽEMAIČIŲ FOLKLORINĖ ATMINTIS

BRONĖ STUNDŽIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – per pastarųjų ketverių metų laikotarpį Žemaitijoje vykdytuose lauko tyrimuose užrašytas folkloras.

Darbo tikslas – mėginti nustatyti, kam ir kiek dabar naudojamas folkloras, kokiais praeities bei dabarties jo ženklais šiandien reiškiasi žemaitiška tapatybė ir kaip konstruojama bendruomenės atmintis jų atžvilgiu.

Tyrimo metodai – interpretacinis, aprašomasis.

Žodžiai raktai: žemaičiai, bendruomenė, atminties vietos, folklorinė atmintis, folkloras.

Įvadinės pastabos

Ketverius metus (2004–2007) Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto folkloristai kiekvieną vasarą porai savaitių vykdavo į Žemaitiją iš arti, iš pirmų lūpų susipažinti su šiuolaikine žemaičių folklorine kultūra. Kaip ir prieš daugelį metų, iš esmės tirta jos situacija kaimo vietovėse ir mažuose miesteliuose: Salantuose, Žarėnuose, Viekšniuose, Židikuose. Įvyko daugybė susitikimų su valstietiškoje aplinkoje gyvenančios vyresniosios kartos atstovais, kurių tėvai, o dažnai ir jie patys vertėsi iš žemės ūkio, tad tikėtasi išgirsti iš jų apie dar gerai pažįstamą, žemdirbiui įprastą gyvenimo tvarką ir jos nulemtą kultūrinę patirtį. Tokia socialinė terpė pasirinkta ne atsitiktinai, o veikiau remiantis seniai susiklosčiusia tradicija, jog kaip tik šioje aplinkoje dar tikrai būtų įmanoma aptikti vienokių ar kitokių agrarinei kultūrai būdingo, savitais bruožais pasižyminčio žemaitiško folkloro pėdsakų¹. Kaip paprastai, taip ir šįsyk folkloro lauko tyrimų programos pagrindą sudarė jau žinoma informacija: žemaitiškų sakytinių naratyvų su juose veikiančiais kaukais, laumėmis ar velniais, daugiabalsio dainavimo, kalnų giedojimo tradicijos, kalendorinių, ypač Užgavėnių, taip pat šeimos papročių ir jų atgarsių paieška.

¹ Beveik visi mūsų informantai yra vyresnio amžiaus (per 70 metų ir daugiau) buvę lauko darbininkai, namų šeimininkės, rečiau – mokytojai, tarnautojai, kultūros darbuotojai. Atitinkamai skiriasi ir jų išsilavinimas: nuo pradžios mokyklos iki aukštojo mokslo. Dažniau sekėsi prakalbinti moteris, nors tarp informantų pasitaikė nemažai ir vyrų.

Vis dėlto reikia pripažinti, jog laikas ir šiuolaikinio gyvenimo iššūkiai, visų pirma žemdirbystės griūtis Europoje ir pas mus, atviros darbo rinkos šalyje ir užsienyje atsiradimo ir kitų ekonominių veiksnių išprovokuota migracija, gerokai sujaukė prieš kelis dešimtmečius vis dar lyg ir sėklių vietinių bendruomenių situaciją. Kartu tai savaip pakoregavo ir taip ilgai išsilaikiusio, „užsikonservavusio“ ir su ilgaamžė valstietiška kultūra sieto folkloro vaizdą. Nors kaip pastebėjo etnologai, jau „XX a. antrojoje pusėje į tradicinę kultūrą besiskverbianti industrializacija, ypač išaugusi kaime migracija, iškėlė individualios etninės kultūrinės patirties reikšmę, kuri glaudžiai siejasi su privačiu gyvenimu ir jo istorija: asmenine veikla, išgyvenimais ir jų prisiminimais, įvairios kilmės žinija, aplinkos vertinimais ir kita. Užrašyti naratyvai – atsakymai į klausimus ir pasakojimai tampa autorine, subjektyvaus pasaulio suvokimo ir asmeninės patirties prisodrinta kūryba <...>“ (Merkienė 2007: 24). Tad ir folkloristams atėjo laikas turėti galvoje ne tiek sparčiai mažėjančią, baigiančią sunykti folkloro klasiką (nors stebėtis verčiančių jos gyvastingų relikto žemaičių krašte vis dar aptinkama²), kiek stačiai į akis krintantį paties folkloro „nuvertėjimą“, akivaizdų jo paskirties ir aktualumo praradimą tarp vietos bendruomenių.

Taigi šiandien svarbu pasiaiškinti ne vien kaip atsimenamas, bet ir kam bei kiek folkloras dar yra naudojamas. Vien todėl, analizuojant mūsų atliktų tyrimų rezultatus, kilo mintis pasukti iš įprasto žanrinio folkloro apibendrinimo kelio ir atsisąsėti į kitoms mokslo šakoms (istorijai, sociologijai, etnologijai ir kt.), apskritai tarpdalykinėms sociokultūrinės pakraipos studijoms aktualias kolektyvinės ir kultūrinės atminties tyrinėjimų kryptis³.

Tokių modernių atminties tyrimų pagrindu pastaraisiais dešimtmečiais yra tapę prancūzų istoriko Pierre'o Nora ir jo bendraminčių sukurta vadinamųjų atminties vietų (pranc. *lieux de mémoire*) koncepcija, apimanti ne tik istorijai reikšmingas vietas, bet ir platų kultūrinį lauką: lemtingus praeities įvykius, kultūrinius tekstus, paminklus, prisiminimus ir kitokius tautinei atminčiai svarbius ženklus (Nora 1984, 1987, 1992). Tai būdas susieti dabartį su praeitimi, mėginant užčiuopti, ką vieni ar kiti ženklai reiškia dabartinei žmonių bendrijai ir kaip jie atsiliepia šių dienų tautiniam (prancūziškam, vokiškam ir pan.) tapatumui. Nors pripažįstama, kad praeitis visada eina išvien su dabartimi, bet kartu pastebimas vis didėjantis atotrūkis tarp jų, nes iš tikrųjų „praeitis mums neegzistuoja, o tik reiškiasi ženklais, mįslingomis liekanomis, kurias privalo ištirti, nes jose slypi mūsų *tapatybės* paslaptis, atsaky-

² Plačiau žr. Austė Nakienė. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ekspedicija Salantuose, *Tautosakos darbai*, 2004, [t.] XXI (XXVIII), p. 305–306; Bronė Stundžienė. Folkloro lauko tyrimai Žarėnų krašte, *Tautosakos darbai*, 2005, [t.] XXX, p. 133–139; Vita Ivanauskaitė. Nepabaigiami folkloristų darbai Žemaitijoje: 2006 metų ekspedicija Viekšniuose, *Tautosakos darbai*, 2006, [t.] XXXII, p. 256–263; Bronė Stundžienė. Kuo gyvas žemaičių folkloras, *Liaudies kultūra*, 2007, Nr. 1, p. 44–49.

³ Tai šiuo metu pasaulyje labai aktualiu ir perspektyviu laikomas mokslo studijų objektas, telkiantis jo tyrimams tiek patyrusius, tiek pradedančius jaunuosius mokslininkus; plg. neseniai vykusią Talino universitete vasaros stovyklą, plėtojusią diskusijas tema „Kaip atsimena bendruomenės: socialinės ir kultūrinės atminties struktūros ir erdvės“ (plačiau žr. Ramunė Bleizgienė. Apie atsimenančią Estiją, *Šiaurės Atėnai*, 2007, rugs. 15, Nr. 35 (861)).

mas, kas mes esame⁴. Keliamą idėją, jog toks atminties, prisiminimų ir tapatumo ryšys geriausiai reflektuojamas per kolektyvinę atmintį, kuri „yra žmonių grupės ir bendruomenės vienijantis psicho-socio-kultūrinis *mechanizmas*, veikiantis prasmėje bendrų išgyvenimų, įvykių ir potyrių terpėje“ (Rubavičius 2007: 7). Lygia greta plačiai vartojamos artimos savo turiniu *kultūrinės, socialinės ir komunikacinės atminties* sąvokos. Pastarąją, ypač aktualia folkloro lauko tyrimams, siekiama pagrįsti, jog „bendri prisiminimai įtvirtinami pasakojant, bendraujant, rodant“, pasak vakariečių teoretikų, net yra pagrindo kalbėti apie iš čia kylančias tam tikras *atminties figūras*, sudarančias tarsi savotiškas atminties salas, kuriose laikas išgyvenamas kitaip negu kasdienybėje, o pati kultūrinė atmintis veikia kaip rėmai, palaikantys tapatumų tvirtumą, teikiantys prasminius ir vertybinius orientyrus (ten pat: 9).

Iš šio atspirties taško paranku ir net būtina pasižvalgyti po šiuolaikinės žemaičių folklorinės kultūros lauką dar ir dėl to, jog mūsų tyrimų metu, be įprastų folkloro kūrinių, nemažai buvo užfiksuota gyvenimo istorijų ir folklorizuotų prisiminimų apie praeitį, kurių turinys beveik tiksliai atliepia glaustai aptartą atminties kontekstą. Kam, jei ne tokioms atminties saloms reikėtų priskirti žemaičių senosios kartos kaip savotiškas naratyvų universalijas pasakojamus gyvus prisiminimus apie anuomet daug kuo išsiskiriančias Žemaitijos miesteliuose gyvenusių žydų gausias bendruomenes (žr. Končius 1996: 60–80; Būgienė 2007: 67–69), Antrąjį pasaulinį karą, tremtį, pokario kolektyvizaciją, pamatinius asmeninio gyvenimo įvykius (vedybas, vaikų gimimą, artimųjų mirtį, religinės patirties atvejus), taip pat tikrai dar neužmiršto bendruomeninio folkloro klestėjimo vienodus paliudijimus: žemaičių daugiabalsio dainavimo tradiciją, kalnų giedojimą, itin populiarius su liaudies demonologija siejamus naratyvus (apie baidymus, vaikštančias švieseles, arba žvakeles) ir kitus dalykus. Kitaip sakant, juk tikrai įdomu mėginti nustatyti, kokiais praeities ir dabarties folkloro ženklais šiandien reiškiasi žemaitiška tapatybė ir kaip konstruojama bendruomenės atmintis jų atžvilgiu. Panašiai, kaip nykstant kalboms, tyrinėjimo tikslu tampa ne kalbos duomenų rinkimas, o jų vartojančios bendruomenės siekiai (žr. Crystal 2005: 151). Šiuo požiūriu atminties sąvokų laukui priklauso ir folklorinė atmintis.

Kraštovaizdžio sakraliniai objektai ir jų motyvacija

Tyrimai leido pasidomėti, kaip folklorinė bendruomenės atmintis šiandien atspindi vietinių žmonių kraštovaizdžio vertinimuose. Nežymiai perfrazuojant materialios kultūros paveldo tyrėjų interpretacijas apie praeities paveldo objektų, daiktų įgyjamą teigiamą stereotipinį vertinimą, apie jiems segamas istorinio įvykio, istorinės reikšmės, tautinio ar istorinio simbolio etiketes (Markevičienė 2003: 239), iš folklorinės pozicijos atrodo taip pat pagrįsta kalbėti apie istoriniams, religiniams,

⁴ Žr. Pierre Nora. *Pasaulinė atminties viešpatija*, iš prancūzų kalbos vertė Odeta Žukauskienė, [interaktyvus], prieiga per internetą: <http://www.eurozine.org/articles/article_2007-10-08-nora-lt.html>

mitologiniams gamtos ir kultūros objektams, tarp jų ir tautosakoje paliudytiems, seniau teiktas bei dabar teikiamas reikšmes, jų sklaidą ir išsigalėjimą bendruomenėje. Spręsti apie tai gana paranku iš pačių gyventojų pateiktų sociokultūrinių minėtų objektų charakteristikų ir kitais būdais gautos informacijos. Pirminę refleksiją aptariamam aspektui nesunku nustatyti apibendrinus gautus minėtos komunikacinės atminties rezultatus.

Kaip ir ankstesniais laikais, taip ir dabar, klausinėjamas žmogus yra linkęs kalbėti pirmiausia apie savo gyvenimą ir per asmeninę patirtį matomą pasaulį, net jei jis pasakoja apie kolektyvinėje atmintyje stabiliai išsigalėjusius dalykus. Juk kaip tik tokie individualiai patirčiai priklauso dažnai visai bendruomenei gerai pažįstami ir kiekvieno jos nario atskirai, bet labai panašiai pasakojami sakmiški nutikimai. Tačiau tokios individualios atminties aiškiai stokoja toponiminiai padavimai apie krašto gamtos paminklus ir istorinius įvykius. Donato Saukos pastebėjimu, naratyvuose apie vietines krašto įžymybes asmeniškumas apskritai beveik neįmanomas, nes antgamtinis įvykis čia pateikiamas iš tam tikro nuotolio, pats pasakotojas jame tiesiogiai nedalyvavo, todėl padavimas yra greičiau kolektyvinis išgyvenimas ir liudijimas (Sauka D. 2007: 193). Gal dėl to mūsų tirtose vietose žmonės retai (tik specialiai pasiteiravus) ir labai apibendrintai, iš miglotos istorinės perspektyvos kalbėjo apie jų aplinkoje esančius mitologiškai įprasmintus, sakralizuotus gamtos ir kultūros objektus, folkloristo akimis žvelgiant, priklausančius pagrindiniam tradicinių padavimų teminiam laukui, religijotyryninko – šventviečių erdvei. Archeologo Vykinto Vaitkevičiaus susistemintos buvusios žemaičių šventvietės ir sudarytas katalogas kaip tik ir rodo nepaprastą jų gausą vakarinėje Lietuvos dalyje (Vaitkevičius 1998). Kaip senosios šventvietės jame nurodomi miškai ir medžiai, vandens telkiniai, pelkės, daubos, piliakalniai ir kalnai, akmenys, istoriniai statiniai (koplyčios) bei dar kiti gamtos ir kultūros objektai. Daugelis iš jų, pasak autoriaus, ypač kai kurios šventviečių grupės, taip pat ir šventakalniai, kurių kalvotojoje Žemaitijoje yra labai daug (itin išsiskiria vadinamųjų Alkos kalnų grupė), siejami su senojo tikėjimo apeigomis (ten pat: 25). Žemaitiškam savitumui priskiriama ir iki šiol neblogai pažįstama šventų medžių, ypač pušų, gerbimo tradicija. Nors Lietuvoje suregistruotos 27 pušys, kurioms neseniai buvo reiškia ypatinga pagarba, vis dėlto šiame fone itin išsiskiria pušų arealas vakarų Lietuvoje: Akmenės, Kelmės, Mažeikių, Šiaulių, Telšių rajonuose (Vaitkevičius 2003: 67). Kad tokios pušys, pavyzdžiui, Vieکشnių seniūnijoje, auga miškuose, vadinamuosiuose Apžadų kapeliuose, prie kelių, galima įsitikinti ne vien iš mokslinės literatūros (žr. Vaitkevičius 1998: 286–287), bet ir šiandien lankantis šiose vietose. Tiesa, tos pušys su įtaisytomis jose mažomis koplytėlėmis yra labai jau senos, o ir koplytėlės gana varganai atrodo – gerokai aprūnijusios ar net guli nukritusios prie medžių kamienų. Kaip guli, nuvirtusi ant žemės jau prieš keletą metų, su kryželių, koplytelių vietas žyminčiais vinimis, baigianti pūti garsioji, minėtame kataloge plačiai aprašyta šventoji Kegrių pušis (žr. ten pat: 276–277; Būgienė 2007: 59). Jos liekanos senųjų kegriečių mums buvo parodytos drauge su glaustu buvusios pušies išskirtinumo apibūdinimu:

Šventa pušis augo netoli Kažuninkaičių namų, šalia kalvės. Apkabinėta pušis buvo kryželių visa virtinė, koplytelių prisegiota. Dabar matyti tik blėkos, kurios laikė koplytėles. Gal šventuolėliai apačioje yra prispausti... Nuo vėtros nuvirto. Bet niekas nesukūrens, niekas nerušins. Senovėje tik ant pušų bus koplytėlės: viduje įstatyta išdrožta Panelė Švenčiausia (LTR 7638/7/).

Prie šventos pušies žmonės apsižadėdavo dėl pagijimo, nuo nelaimių. Eidavo kėliais aplink. Komunistiniais laikais neleido. Iš nakties prisėga kryželį prie tos pušies, rytmetį rasdavo dar ir tvorelę aptvertą. Mano tėvai pasakojo – sena tai pušis, jai daug metų (LTR 7638/8/).

Kokių kitų sakralumo požymių nebuvo užfiksuota tiek apie Kegrių, tiek apie kitas pušis, nors senosiose kapavietėse ant kalniukų vis dar rymo vėjų siūbuojamos augalotos pušys, kur kadaise, kaip reikia tikėti iš pavienių ir atsitiktinių šiandien nugirstamų reminescencijų, dar prieš karą per Šeštines buvo prašoma šilumos ir lietaus. Naujų koplytelių, iškeltų aukštai medžiuose, beveik nematyti, ir atrodo, jog vis labiau tirštėjantis užmaršties rūkas netruks uždengti paskutinius šventomis laikytų pušų relikтус.

Apskritai atliktų folkloro lauko tyrimų metu pavyko iš pirmų lūpų aptikti tik buvusių mitologinių, su senais tikėjimais siėtų gamtos objektų nežymius atgarsius. Apibendrintai kalbant, mitologizuotas kraštovaizdis šiandieninio jo suvokėjo reflektuojamas mažų mažiausiai trejopai: 1) išskirtinumu pasižymintys kraštovaizdžio objektai dažnai prisimenami tik padrikų reminescencijų pavidalu, kaip kitados girdėti dalykai, tarsi apie juos būtų vien iš knygų ir mokyklos laikais girdėta, ta informacija pačiam jos pateikėjui atrodo per daug netikra ir jo nedomina⁵; 2) tik gana retai tikima mitologinių vietų realumu⁶; 3) nors objekto išskirtinumas pripažįstamas, tačiau pateikėjui atrodo, jog šio reiškinių priežastis galėtų paaiškinti mokslas⁷.

⁵ Plg. nerišliai papasakotą padavimą *Prie Mosėdžio velnio pamestas akmuo*, kai pateikėja šiaip taip paaiškino, kad velnias nešęs akmenį, dabar jis esąs didelėje aikštėje, dar pridūrė, matyt, įstrigusią dabartinę detalę, jog ant akmens yra „laiptā palipt kãp on kuokia stuoga“, ir baigė retoriniu klausimu: kodėl velnias nešęs tą akmenį, kam jam to reikėję?.. (LTR 7504/55/); kitu atveju pateikėjas, išdėstęs *Alkos kalno* padavimo pagrindinius motyvus, kaip per užšalusią Baltiją švedai atvažiuodavo su arkliais lietuvių „rabavoti“, kaip jie prisiplėšdavo turto, net ir dabar besančios kokios septynios „bačkos aukso“ ten užkastos, reziumuoja: „Nieks nežėna, ir aš nerodu. Tėik, kon aš galu pasakytė apėi ton kalnā“, o matydamas vis dar informacijos tebelaukiantį klausančiojo žvilgsnį, priduria: „No kas – aug grybā puo bėškė“ (LTR 7504/256/); kalbėdama apie *Laumės akmenį*, pateikėja gražiai pasakoja, kaip šieno kūgis pavirto į akmenį, ir dabar tebestovi tas „kažkoks paminklas“, tik giliau į žemę įsmėgęs, o pasiteiravus jo pavadinimo, sakė neatsimenant, bet jis esąs užrašytas „kažkur knygoš“ (LTR 7504/54/); panašiai pateikiama nebedominanti ir primiršta informacija apie aptartas šventas pušis, tarp jų ir apie *Feliksavo pušį*; prie jos esanti koplytėlė, visuomet iškeltas kryželis, nors dabar pateikėja nežinanti, „ar anon nupjuovė, ar nenupjuovė“ (LTR 7582/146/); priminus apie netoliese esančius *Laumės kūlį*, *Laumės Lovą*, tik numykama, jog jie yra „ož parka kažkor“ (LTR 7504/209/), arba pasakoma: „tėktā tãp vadėnuos <...>, nežėna, kon prĩ ton akmena eis baprėdort“ (LTR 7505/104/).

⁶ Pavyzdžiui, tikima, jog Alkos kalne dega užkeikti pinigai, pro šalį einantį žmogų staiga kilęs viesulas gali įtraukti į kalno vidų, todėl praeinant reikia žegnotis (LTR 7504/359/); prie kalno kartais vaideinasi, nuo jo rieda geležiniai tekiniai (LTR 7504/360/).

⁷ Detaliai papasakojęs visą Alkos kalno švedišką istoriją, patikinęs, jog ir dabar kalne prie stalų sėdi kareiviai su savo ginklais, pateikėjas daro išvadą, kad čia praverstų specialūs tyrimai: „Čė rėk dėdelių tuokių atsėdiejėmų, čė tor istorikā kėštėis“ (LTR 7504/358/).

Galima net teigti, jog toponiminiai padavimai šiandien vietinės bendruomenės viduje yra tik reliktiniai, tai beveik iš atminties „išplauti toposai“, nors, beje, oficialiai pristatoma kraštovaizdžio versija juos vertina ir jais didžiuojasi. Antai šventos pušys, kaip ir Apžadų kapeliai, mitologiniai akmenys ir šiaip kuo nors išpūdingi gamtos objektai, kaip rodo netoli Viekšnių vandens malūno esantis šių apylinkių turistinių objektų žemėlapis, net įtraukiami į Viekšnių kraštovaizdžio lankytinas vietas. Žemėlapyje yra nurodytas ir vadinamasis Žibikų Meilės akmuo (plg. Vaitkevičius 1998: 288–289)⁸. Šie pavyzdžiai leidžia daryti išvadą, jog kaip ir visame pasaulyje, be muziejais ir šiaip su paminkloaugia siejamo atmintinų vietų įprasminimo, iš esmės tik su žodine tradicija susiję žemaičių gamtovaizdžio paveldo objektai pradedami naudoti edukaciniais ir pramoginiais tikslais, nors dėl to kartais gali nukentėti jų autentiškumas, nes, kaip rodo pasaulio patirtis, „pasirinkti objektai interpretuojami pagal visuomenės socialinius ir kultūrinius poreikius“, kartais net sukuriant visai naują paveldo objekto vertę (Vaitkuvienė 2006: 89–90).

Daugumai žmonių kur kas svarbesnės šiandien atrodo su dabartiniu krikščionišku tikėjimu susijusios vietos: bažnyčios, koplytėlės, kapinės. Nors pirmieji du statiniai paprastai yra profesionaliosios sakralinės dailės, architektūros ar skulptūros tyrėjų akiratyje, „atstovauja elitinei, bajoriškajai kultūrai, daugiausia atsivežtai iš svečių šalių ir inplantuotai Lietuvoje“ (Jankevičienė 1998: 8), tačiau kaip tik šios šventovės atlieka reikšmingą vaidmenį dažno iš tirtųjų žemaičių užfiksuotuose individualios religinės patirties folkloriniuose memuaruose, apskritai šiuolaikinę kaimo ar miestelio žmogaus pasaulėvoką liudijančiuose pasisakymuose. Maža to – bažnyčia dažnai suvokiama kaip savotiškas kultūros centras. Silpnėjant bendravimo ryšiams, sekmadieniais ar per atlaidus joje susitinka giminės ir pažįstami, čia, kaip antai Pikelių (Mažeikių r.) bažnytėlėje, žmonės mielai ne tik gieda, bet ir dainuoja. Kita šių laikų aktuali šventvietė laikytinos mažosios koplytėlės (Lietuvos istoriniuose dokumentuose minimos nuo XVI a., nors Vidurio Europos šalyse jos žinomos dar iš pagonybės laikų) – „įvairūs memorialiniai paminklai su šventųjų figūromis“ (Jankevičienė, Kuodienė 2004: 9–10), statomos pakelėse, laukuose ir miškuose, kapinėse, šventoriuose ir tiesiog sodybose. Daugiausia senos ir naujos statybos koplytelių su šventųjų skulptūrėlėmis tarp folkloro lauko tyrimų vietovių pastebėta Salantuose ir jų apylinkėse. Beje, tiek čia, tiek apskritai visoje Žemaitijoje ypač daug koplytelių su Švč. Mergelę Mariją vaizduojančiomis skulptūromis (ten pat: 155). Taip ir magą šią tendenciją sieti su mūsų irgi kaip tik Žemaičiuose užrašytais regėjimų, sapnų naratyvų gausiomis išsklaidomis, kurių centre yra šios šventosios figūra.

⁸ Pastarųjų metų ekspedicijų dalyviams nepavyko užfiksuoti jokių prisiminimų apie šitą akmenį; viena Kapėnų kaimo gyventoja lyg tarp kitko prasitarė, jog Žibikuose esąs „kažen kuoks akmuo, kąp dabar žanijas, [prie jo] važiuon“ (LTR 7638/42/). Beje, vėliau, viename mokytojų skirtame seminare 2007 m., straipsnio autorei viena viešniškė lituanistė pusiau juokais, pusiau rimtai pasakojo nuotykį iš savo patirties: esą kadaise jos su drauge aplankiusios meilės magijos tikslais Žibikų akmenį, bet taip ir neišdrįsusios pasinaudoti senų žmonių pamokymu – atsisėsti nuoگو užpakaliu ant akmens; gal dėl to abi ir liko neištekėjusios...

Šiaip jau, kaip pažymi sakralinės architektūros tyrėjai, seniau „mažutėse pakelių koplytėlėse pamaldų nebūdavo – čia suklupęs pasimelsdavo užklydęs pakeleivis“ (Jankevičienė 1998: 240), jos skirtos, galima tarti, kaip ir senojo tikėjimo šventvietės, „užtikrinti Dievo pagalbą vietos gyventojams, saugoti juos nuo piktų jėgų“ ir kitų nelaimių (Jankevičienė, Kuodienė 2004: 11). Įdomu, kad pastaraisiais metais prie sodybų ar kitur esančių koplytelių rengiamos mūsų laikams būdingos liaudiškos religinės apeigos: kaimo žmonės daug kur prie jų kas vakarą visą gegužės mėnesį renkasi melstis ir giedoti Žemaitijoje populiarių gegužinių giesmių. Ką jau bekalbėti apie kapinių koplytėlę ir prie jų vykstančias ilgas pamaldas, tam reikalui žemaičių kapinėse prie kiekvieno kapo šiandien pastatoma po suolą ar net kelis (plg. dabartines Ylakių kapines). Kaip teigia etnografijos šaltiniai, tai sena tradicija, nes jau nuo senovės laikų Žemaitijoje „per Kryžaus dienas eidavo giedoti Visų šventųjų litanijos į sodos kapus“, dėl to apie dešimtą valandą net mušdavo į kapinėse specialiai įrengtą lentą, kad visi, be likusių saugoti namų, sueitų į kapelius (Končius 1996: 219).

Nebus daug perdėta tvirtinant, jog apskritai šiuolaikiniame žemaičių bažnytkaimio gyventojui pagal sakralumą kapai turbūt yra antra vieta po bažnyčios. Kapavietės kruopščiai tvarkomos, puošiamos, statomi brangūs paminklai, jos dažnai lankomos, čia meldžiamasi pavieniui ir kartu su artimaisiais. Ko gero, žemaitiškam savitumui derėtų priskirti ir istorinėje žemaičių atmintyje pagarbiai saugomus vadinamuosius maro kapelius ir realiai jiems rodomą deramą dėmesį: pagal išgales juos prižiūri vietos savanoriai⁹, kartais ten susirenka ir didesni žmonių sambūriai¹⁰. Žemaičių vyresniosios kartos (ypač apie Vieksnius) istorinėje atmintyje gerai išlaikyta dar viena kapų kategorija – vadinamieji Apžadų kapeliai, kur seniau, o kai kada ir dabar žmonės apsižada, t. y., ko nors melsdami, duoda tam tikrus įžadus (kad pasveiktų ar kitomis materialaus ir dvasinio gyvenimo intencijomis) ir juos vėliau šventai išpildo. Paprastai tai senos, apleistos kapinės, kuriose dabar nelaidojama, nors folklorinė atmintis šias vietas iki šiol tebesieja su baugiais nutikimais (ten vaidenasi, baido naktį pro šalį einančius, dega užkeikti pinigai ir pan.). Mitologizuoti ir įvairiai interpretuojami tikrų ir netikrų baidymų siužetai tarp žemaičių gana populiarūs ir šiandien.

Iš to, kas buvo pasakyta, peršasi išvada, jog apie dabartinių daugumos kaimo ir mažų miestelių bendruomenės narių žemaitišką savastį – ideologinį tvirtumą ir ilgalaikį pastovumą – galima spręsti tiek iš istorinėje atmintyje neišsivaizduojamai ilgai, net iki pat trečiojo tūkstantmečio, vienaip ar kitaip išsaugoto su senuoju tikėjimu susijusio kultūrinio kraštovaizdžio vertinimo, tiek iš jo tęstinumo dabartinės religijos pasireiškimo folklorizuotų formų įvairovėje.

⁹ Plg. vieną maro kapelių aprašą iš Žarėnų krašte vykusios ekspedicijos: *Buvusiame dideliame Pluotinės kaime (Žarėnų seniūn., Telšių aps.) šiandien tėra penkių gyventojų sodybos. Kaimo gale, ant medžiais apaugusio kalnelio, yra maro kapinaitės, kur, pasak vietinių žmonių, prieš 300 metų palaidoti šio ir Pakulniškių (dabar nebeegzistuojančio) kaimų gyventojai, mirę nuo maro. Pluotiniškės seserys Ona ir Zita Dužinskaitės prieš dvejus metus pastatė savo lėšomis paminklinį akmenį maro aukoms atminti. Seserys baiminasi, kad po jų niekas šių kapų nebeprižiūrės. Prašė pasidomėti archyvuose šių kapelių istorija, nes vietinė valdžia be dokumentuoto paliudijimo atsisako globoti kapinaites* LTR 7585(36).

¹⁰ Antai Vižančių kaime (Ylakių seniūn., Skuodo r.), paklausus apie dabartines bendruomenės šventes, buvo paminėta, jog kaip tik prie tokių „užmirštų kapelių“ šiemet per Tėvo dieną gyventojai rinkosi pagiedoti, o ir vėliau neskubėjo iš ten skirstytis (LTR 7585/60/).

Šventės ir papročiai kaip atminties vietos

Pagrįstai atrodo, kad bendruomeniškumo ir kartu regioniško ženklo šiandien lengviau būtų galima užčiuopti per dar vienos rūšies atminties vietas – senąsias šeimos ir bendruomenės šventes. Turima galvoje tradiciniai gyvenimo ir metų ciklo papročiai. Gera žinodami, jog visuminė ir detali jų analizė priklausyto etnologų tyrimų sričiai, folkloristai angažavosi labiau iš tolo patyrinti, kaip bendrame universalių (bendralietuviškų) papročių kontekste šiandien reiškiasi jau anksčiau išryškinti kai kurie jų žemaitiškieji bruožai. Antai ir šio straipsnio autorė iš kalendorinių švenčių, kuriomis „dažniausiai būdavo tik pradedami ir pabaigiami svarbesni žemės ūkio darbai“ (žr. Šaknys 2007: 107), tyrimo objektu pasirinko tik Užgavėnes, itin būdingas žemaičiams, iš šeimos ciklo – žemaičių vestuvių ir laidotuvių papročius, bandydama nustatyti, kas yra perimama iš senesnės tradicijos ir ko šiandien atsisakoma. Į akiratį pakliuvo ir besikalantys nauji žemaitiški / nežemaitiški papročių daigai, kuriuos puoselėja dabartinių miestelių ir kaimo bendrijų nariai. Atminties vietų žinovai čia įžiūrėtų tik natūralią kultūrinę raidą, nes pripažįstama, jog kiekvieną, net permanentinį ar tęstinį reiškinį lemia kaita, o ne permanentiškumas ir tęstinumas¹¹. Lyg patvirtindamos šį dėsningumą, buvusios tradicinės bendruomeninės šventės yra patyrusios esminį lūžį, dalis jų visiškai modifikavosi, kitos sunyko, o jų vietą užėmė naujos. Pavyzdžiui, akivaizdu, jog vestuvės nebeatlieka jokio didesnio vaidmens dabartinių vietinių bendruomenių sanklodoje, mūsų sutiktieji informantai retai jose šiais laikais dalyvauja ir beveik vengė apie jas kalbėti.

Pastebėta jau iš anksčiau pažįstama tendencija – vestuvės Žemaitijoje, kaip ir kitur Lietuvoje, vis dažniau švenčiamos tik siauroje artimiausių giminaičių aplinkoje (Stundžienė 2003: 23). Galimas daiktas, kad žmogus tiesiog nebeturi ką pasakyti, nedrįsta nė kalbėti apie „paprastai“ švenčiamas vestuves, turėdamas galvoje jam neprieinamas miesto, vadinamosios elitinės kultūros diktuojamas, žiniasklaidos nuolat viešinamas naujoviškas, pompastiškas ir išpūdingai, dažnai egzotiškai atrodančias vestuvių madas. Turima omenyje prakutusios verslininkų ir kitų įžymybių prašmatnumo ir įmantriomis apeigomis išsiskiriančios, su stulbinamais vestuvių efektais ir scenarijais (pabrėžtinai nieko bendra neturinčiais su lietuvių vestuvių papročiais), parengtais brangiai atsieinančių samdomų vestuvių planuotojų, su fotosesijomis, jachtų, sraigtasparnių, oro balionų pramogomis, rožių žiedlapių lietumi, į dangų paleistais balandžiais ir dar dievai žino kuo¹². Klausiami apie šiuolaikines vedybų apeigas, vyresniosios kartos atstovai tik striukai drūtai mesdavo, kad *vestuvės dabar būna baruose, restoranuose, iš namų [jaunuosius] tik išleidžia* (LTR 7638/46/), todėl viskas *jau nebe taip išeina* (LTRF md 208/14/). Senimui tai visiškai nauja patirtis, todėl vyresnieji natūraliai labiau linko dalytis išpūdžiais apie jų atmintyje gyvą tarybinių laikų vestuvių šventimą. Kaip tik šie prisiminimai

¹¹ Žr. Pierre Nora. *Pasaulinė atminties viešpatija*.

¹² Žr. Laima Žemulienė. Per santuokos apeigas – išradingumo lenktynės, *Lietuvos rytas*, 2006, rugpj. 18, Nr. 187.

buvo pagrindinis šaltinis kalbantis apie vestuves. Tuo tarpu jau anuomet jų modelis buvo patyręs esminį laiko lūžį, neliko buvusio apeiginio scenarijaus, iš atminties išsitraukė buvę draminiai, apeigomis sankcionuoti epizodai: apsieita be žemaitiškų *zalių* (sužadėtuvių), pintuvių (mergvakario su apeiginiais šokiais, išprašymu į namus, jaunosios kėlimu į stalėlį, ačiavimu), *zakucijos* (prašytuvių) ir kitų dalykų (Vyšniauskaitė 1985: 131–145).

Tiesiog pasikeitė pati vestuvių motyvacija ir jos akcentai – vestuvės imtos švęsti labiau dėl smagaus juoko, pokštų ir linksmybių, kai sukviestus svečius (iki 100 ir daugiau) linksmindavo ir pagrindinius vaidmenis atlikdavo samdytų muzikantų grupė ir piršlys su svočia. Tik „per pirmąjį susėdimą prie vaišių stalo kalbos ir tos-tai būna rimti <...>“ (ten pat: 167)¹³. Nebeaktualus ir šimtmečiais buvęs per vestuves privalomas apeiginis dainavimas, vestuvėninkai dainuoja (dažnai labiau klausosi) tik ką nors iš samdytų muzikantų pateikto repertuaro¹⁴. Vestuvių oracijų vietoje atsirado visai kitos paskirties – linksminimo tekstai, primenantys anekdotus ir dažnai nevengiantys obsceniškos retorikos:

Ponas Antanas savo seseriai rašo, kad nupirktų jo sužadėtinei kokią nors dovaną jo vardu. Sesuo nupirko baltas odines pirštines ir prie progos sau baltas šilkinės kelnaites. Prie dovanos įteikimo pasitaikė klaida. Sužadėtinei vietoj pirštinačių buvo įteiktos kelnaitės. Ponas Antanas, galvodamas, kad siunčia pirštinaites, rašo laišką: „Mano mylima mergaitė, siunčiu tau mažą ženklą savo meilės. Galvoju, svetimos rankos jų nepalies, tik mano. Žinoma, nors niekam paliesti ir neduosi, bet neišsaugosi niekam jų neparodžiusi. Nupirkau tau mažesnio numerio, bet jei bus per didelės, kai vaikščiosim, prilauksiu. Nešiok, kada būsim drauge, kad aš jas matyčiau prieš akis. Valyk jas kas mėnesį benzinu ir dėl nemalonaus kvapo šlakstyk odekolonu. Aš taip dariau su savosiom. Saugok, kad nesuslaptų, nes atsiras geltonų dėmių. Kartais, jei pasitaikys suprakaituoti, nusimauk ir nešiok rankoj, tik žiūrėk, niekur jų nepalik. Užsimaunant pripūsk oro, nes lengviau užsimauna. Pagal paskutinę madą nešiok jas mažiau užmautas ir atsegtas, kad į jas daugiau įeitų oro. Bučiuoju, tave mylintis Antanas.“ Pst.: *Skaitoma per vestuves LTR 7503(16)*.

Tokios ir panašios tematikos tekstų, paprastai tik skaitomų, apstu per visą pokylį, jų klausytis siūloma bet kuriuo vestuvių momentu, o linksma arba pabrėžtinai iškilmingą šių sakomų intarpų turinį galima nuspėti vien iš jų pavadinimų ir pristatymo vestuvių dalyviams: *Vedusiųjų patarimai jaunajam; Laiškas jaunajam nuo jaunosios meilužio; Kas yra moteris; Brandaus bučinio atestacija; Trylika įsakymų vestuvių dalyviams; kalbos įteikiant jauniems gyvenimo raktą, pasus, šeimos židinį* (žr. LTRF md 208/14, 15, 16, 17, 18, 19, 20/). Šias kalbas rei-

¹³ Plg. tipišką rimtą jaunųjų pasveikinimą (pačios sveikintojos sukurta ir pristatoma kaip „gražų ir prasmingą“), užrašytą Židikuose 2007 m., vietinei mokytojai pasakojant apie tarybinių laikų vestuves, kuriose ji svočiavusi 40 kartų: *Gerbiami jaunavedžiai, šiandien jums yra didžiulė šventė. Jūs sumainėte žiedus. Jūsų rankose taurė, į kurią turi tilpti viskas: laimė ir nelaimės, džiaugsmas ir vargai, pasisekimai ir nepasisekimai. Aš jums linkiu, kad šita taurė, kurią jūs šiandien paėmėte į rankas, pildytųsi vien tik meile, džiaugsmu ir laime. Būkite laimingi!* LTRF md 208(23).

¹⁴ Kaip teigė socializmo laikais vyravusį žemaičių vestuvių modelį išstudijavusi Angelė Vyšniauskaitė, muzikantai anuomet propagavo pramogines daineles ir tik vieną kitą humoristinę liaudies dainą, o liaudies dainų vaidmuo vestuvėse priklausė nuo atsitiktinumo: „jei tarp svečių pasitaiko balsingas, daugiau liaudies dainų prisimenantis vyresniosios kartos žmogus, per vestuves išgirsi ir daugiau liaudies dainų“ (Vyšniauskaitė 1985: 177).

kėjo parengti iš anksto: piršlys ir svočia iš įvairių šaltinių turėdavo prisirankioti visokiausios humoristinės kūrybos, sveikinimo tekstų, kupletų ir sentencijų, juos nusirašinėdavo iš kitų. Neretai pagal tam tikrą šabloną ir patys kurdavo reikiamus tekstus – sveikinimo telegramas, vestuvių laikraštėlius ir plakatus, o visą sukaupią medžiagą susirašydavo į specialias „vestuvių knygas“, kurios kalbėtojams visada būdavo po ranka (Vyšniauskaitė 1985: 177–178). Modernaus folkloro tyrėjai čia išvelgia rašytinio žodžio autoritetą, pripažįsta, jog tautosaka ir literatūra puikiauusiai dera, pavyzdžiui, vestuviniuose laikraščiuose, kuriuose „mėgdžiojama oficiozinių laikraščių struktūra ir stilius, jie mirga įvairių literatūros kūrinių, oficialių pranešimų ir dokumentų sekimais ir parodijomis“ (Krikščiūnas 2004: 255). Iš tikrųjų šiuo atveju vertėtų kalbėti greičiau ne tiek apie folkloro, kiek apie tam tikrų parafolkloro formų sklaidą per vestuves. Apskritai vestuvių sėkmė ir „prestižas“ aplinkinių akyse beveik tiesiogiai priklausė nuo parodyto jose išradingumo, svočios bei piršlio iškaltos ir artistinių gebėjimų, todėl svočiauti bei piršliauti buvo kviečiami kūrybingi, paprastai aukštesnio išsilavinimo giminės (nors nebūtinai) atstovai. Kaip minėta, būtent toks vestuvių modelis su jam būdingais išradingo pasilinksminimo bruožais, praktikuotas visoje Lietuvoje, labai gyvomis spalvomis yra išlikęs dabartinės vyresniosios kartos istorinėje atmintyje.

Pavyko susilasioti šios tokios informacijos apie kaitą mūsų dienomis patiriančias, šiaip jau ilgai stabiliai išlaikytas senąsias laidotuvių apeigas. Ryškiausia inovacija – gerokai supaprastintas jų modelis, kuriame prioritetai, kaip apskritai įprasta mūsų laikų vartotojiškai visuomenei, dažnai teikiami patogumui¹⁵:

Iš Kapėnų mirusį veža į Vieکشnius, į laidotuvių biurą netoli bažnyčios. Musėt pora šimtų litų – katafalkas, viskas yra. Šiandien numirė – du vakarai. O namie vietos gi nėra: durys siauros, per langą traukia karstą, tas yra baisu. Dabartinis laidojimas yra labai geras dalykas. Viskas yra prie rankos, niekur nereikia lakstyti. Eina žmonės, lanko, neša krepšelius ir vainikus. Iš giminių – vainikai, iš kaimynų – krepšeliai. Aš irgi sakau: „Tėk nedorniuket, nelaikyket monės numouse.“

Giedami kalnai, paskui [groja] dūdos. Anksčiau patriūbočiai viską atlikdavo: maldas mels, punktais giedos, tada su dūdomis varys. Dabar ir dūdoriai sutrumpina. Kur buvo trys penkios valandos, dabar nė pusantros nebėra, o paima tris šimtus litų. Apsaugok tu Dieve! Dar reikia pridėti ir tašes, – tokių niekas nebūna.

Kaip išgieda kalnus, duoda šaltų [patiekalų] valgyti. Palaidojus – baras užsakyta (vienam žmogui 12 litų). Parvažiuoji švarus, – rengia šviesiau dabar laidotuves.

Po laidotuvių praėjus mėnesiui – trisdešimtinės. Užperkamos mišios, į kapus važiuoja, gėlių nuveža, žvakes uždega. Paskui vaišės. Jau čia yra kviestiniai (LTR 7638/40/).

Toki iš „praktiškų“ pozicijų pateiktą laidotuvių ceremonijų apibūdinimą ir jų vertinimą galima laikyti gana tipišku reiškiniu. Net yra pagrindo teigti, kad iš atminties traukiasi kadaise rituališkai sureikšmintą žmogaus laikysena mirties aki-vaizdoje, pati mirties samprata, ypač senoji marinimo dvasia, apie kurią galima

¹⁵ Tokios nuostatos laikomasi ne vien per laidotuves; plg. dar apie 1985 m. etnologui paklausus, kodėl per žemaičių vestuves nebebūna pintuvių vakaro, gautą trumpą atsakymą – pintuvinkinai kambarius pritripią (Vyšniauskaitė 1985: 137).

spręsti iš būtent Žemaitijoje gyvavusio papročio, kai, uždegus mirštančiam žmogui graudulinę žvakę, buvo mušama į specialiai įtaisytą lentą, kad kaimynai skubėtų ligonio marinti (Vyšniauskaitė 1995: 444).

Kur kas stabiliau išlaikyti ir iki šiol nepaliauja gyvuoti kito tipo su laidotuvėmis susiję tikėjimai, t. y. tie, kurių turinys tiesiogiai susijęs su gyvaisiais ir į kuriuos neatsižvelgus gali iškilti grėsmė tolesniam jų gyvenimui, plg. populiariausius: *jei važiuojant į bažnyčią ką sutiksi, vyrą ar moterį, tai pirmą tas ir mirs, jei arti – tai greit mirs, jei toliau – negreitai; procesiją susitikęs žmogus neturi sustoti; jei numirėlis žiūri akimis, tai ką iš giminių pasikvies, – tą labai saugo* LTR 7638(40). Istorinėje atmintyje dar rusena šiandien įdomiai atrodantis vienas kitas senosios žemaičių laidotuvių buities reliktas (žr. pasakojimą *Į budynes nešdavosi savo peilius* – LTR 7503/54/). Netiesiogiai su laidotuvėmis turi ryšį ypač ryškus žemaičių atminties klotas, siejamas su mirusiųjų grįžimais, vaiduokliais, neramių vėlių klaidžiojimais (apie juos dar bus užsiminta aptariant žodinę folklorinę tradiciją).

Vis dėlto, žvelgiant iš folklorinio atskaitos taško, centrine žemaičių laidotuvių ašimi, pagrindiniu jų apeigų elementu kaip seniau, taip ir dabar laikytinas Kryžiaus kelio, vadinamųjų Kalnų, arba Kalvarijos giesmių, giedojimas, taip pat dūdų orkestro (*patriūbočių*) grojimas (Vyšniauskaitė 1995: 451, 454). Kalnų ir grojimo dūdomis tradicija yra visai nepraradusi savo pozicijų, nors vidinių kaitos ženklų esama: mažėja vietinių gyventojų, o kartu silpnėja ir senųjų kalnų giedojimo tradicija, randasi vis daugiau samdomų laidotuvių giedotojų grupelių, kurias sudaro 2–3 ir giedantys, ir dūdomis grojantys, dažnai profesionalūs muzikantai, jie savaip pri-taiko, trumpina ir atnaujiną giesmių repertuarą. Nors laidotuvių dalyviai pripažįsta ir vertina profesionalų atlikimą, tačiau kartu apgailestauja dėl pamažu gęstančios jų pačių giedamų kalnų tradicijos.

Iš bendruomeninių metų švenčių vienokio ar kitokio vietos gyventojų dėmesio sulaukia ryškia tradiciją Žemaitijoje turėjusios Užgavėnės, nors jiems patiems jos šiandien mažai ką bereiškia. Dėl daugybės priežasčių – susilpnėjus žmogaus priklausomybei nuo gamtos sąlygų ir sezonų kaitos, Užgavėnėms nepatekus „į oficialaus bažnytinio kalendoriaus švenčių tarpą“ (Vaicekuskas 2005: 50) ir dar kitų dalykų – jų papročių ir apeigų prasmė eilinių žmonių akyse yra jau galutinai praradusi savo reikšmę, virtusi vien pasilinksminimo pramoga. Šiandien tai arba saujelės kultūros darbuotojų iniciatyva rengiamas persirengėlių važinėjimas po kaimus ir kiemus, arba dažniau vien vaikų žaidimo forma. Šiaip jau etnologai Užgavėnių „suvaikėjimą“ laiko dėsningu apeigų degradavimo požymiu; taip atsitinka, kai iš atminties galutinai išsitrina buvusio papročio paskirtis, o jo išorinės formos panaudojimas virsta vien pramoga ir žaidimu (ten pat: 53). Kai kurie užfiksuoti dabartinių žemaitiškų Užgavėnių elementai žymi pabrėžtinai šiuolaikinį jų akcentą: už apsilankymą per Užgavėnės vaikams mokama pinigais. Plg. Petraičių kaimo gyventojos (Židikų seniūn.) paliudijimą:

Vaikā ein. Šimet bėškė mažiau, bet pernā mosiet kuokių dvylėka partėjū parėjēn, net ir ēš Židikū, čē vėsē ēš Skliaustēs, ēš Dilbikių, – Skouda rajuons jau čē y. No, eis ir eis

kāp pasiotēn. No, i sositaisys puo litielī, puo litielī, ta saldainī, ta kon nuors... [*Tai dabar duodate pinigū?*] No, doudam puo litā, daugiau aš nadoudu. Jego tau, vis tēik, ožpernā kad ejē dvylēka partējū, dvylēka litū jau tau ēšēn, ožtenk vakam, sosērenk anēi (LTRF md 206/8/).

Tarp prisiminimų apie kadaise klestėjusią karnavalinę Užgavėnių tradiciją į pirmą vietą ir tektų iškelti mūsų tirtose vietovėse pačias persirengėlių vaikštynes su daugybe jose dalyvavusių zoomorfinių (ožio, arklio, meškos, gervės ir kitų gyvūnų), demonomorfinių (mirties, velnio), antropomorfinių (čigono, žydo, elgetos, vengro) personažų kaukėmis. Kaip vieningai pripažįstama, tokios vaikštynės daug dažnesnės „žemaitiškoje Šiaurės Lietuvos dalyje“ nei kitur (Šaknys 2007: 115). Svarbiausiu ritualiniu personažu jau seniai laikomas žydas. Grynai žemaitišku požymiu reikia laikyti ir iki šiol tvirtai išgalėjusį įprotį Užgavėnės apibūdinti kaip *ėjimą žydais*. Tiesiog dalyvauti karnavalinėje eisenoje čia ir reiškia *eiti žydeliais*. „Jei Šiaurės Lietuvos Kalėdinio laikotarpio persirengėliai dažniausiai vadinti čigonautojais, tai Žemaitijoje vaikštynių dalyviai paprastai turėdavo surinktinį Užgavėnių žydų vardą“ (Vaicekaskas 2005: 132). Toks pavadinimo stereotipas bus atsiradęs iš *kito*, *svetimo* žmogaus specifinio vertinimo, t. y. dėsningo įvairiose kultūrose kitataučio, kitos etninės kultūros atstovo visokeriopo sureikšminimo, ir vėliau išgalėjęs kaip tam tikra kalbos klišė.

Įdomu, jog dabartinių kaimo bendruomenių nariai nė neraginami ir kur kas entuziastingiau kalba apie visai kitokius mūsų laiko bendruomeninius ir šeimos gyvenimo įvykius ir šventimus. Jiems didelį išpūdį palieka dabar įprasti jubiliejų šventimai, kai iškilmingam jų paminėjimui susiburia šeimos ir giminės dauguma. Ypač šviesiai pats sukaktuvinininkas prisimena viešą savo, kaip jubilieto, pagerbimą. Taigi vos ne kiekvienas apklaustasis turi gražių prisiminimų iš giliai širdin įstrigusios sveikinimo ceremonijos ir pagarbiai rodo rajono laikraštyje ta proga paskelbtus artimųjų sveikinimus¹⁶. Ne menkesnį išpūdį daro ir paprastai vaikų rengiami tėvų vedybų jubiliejai, auksinių (deimantinių) vestuvių šventimai, prieš kurių iškilmingą ceremonialą bažnyčioje ir per vaišes gerokai nublanksta ir nebe tokia svarbi atrodo tikroji santuoka... Prisiminimai apie paprastai dar neseną įvykį labai šviesūs, juos palaiko pridaryta gausybė nuotraukų, fiksavusių vos ne kiekvieną šventės epizodą. Tai labai svarbu, – kad būtent šios išimtinės dienos paliudijimas liktų anūkams bei proanūkiams.

Kaip ir visoje Lietuvoje, žemaičių tradicines šeimos šventes papildė vadinamieji giminių susitikimai, tapę savotiška giminės narių švente, kai į vieną vietą susirenka artimesni ir tolimesni giminaičiai. Tokios tradicijos atsiradimas visiems suprantamas, nes dabartinėmis sąlygomis giminystė dažnai tik formaliai palaikoma, dėl

¹⁶ Antai vos pradėjus kalbėtis su Viekšnių seniūnijos Kegrių kaimo devyniasdešimtmečiu Antanu Galminu, buvo atneštas laikraštis su jam svarbia pasveikinimo publikacija: *Šiandieną Tavo metai sužydėjo – devyniasdešimt įvairių žiedų. Čia visko būta: saulės, vėjo, daug praradimų ir vilčių. Nuėjai prasmingai ilgą kelią, pavargo rankos nuo sunkių darbų. Priimk šiandieną degančią ugnelę savo anūkų ir vaikų širdžių. Antaną Galminą jubiliejaus proga sveikina dukros ir sūnūs su šeimomis* (cit. iš *Žemaičių būdas*, 2006, vas. 24, Nr. 21 (1063)).

įvairių aplinkybių žmonės mažiau bendrauja, o toliau gyvenantys susitinka tik mirus giminaičiui, išskyla rimta grėsmė visai pairti giminių santykiams.

Todėl labai prasmingi yra giminių susiejimai. Tai natūralus giminystės ryšių palaikymo, informacijos perteikimo ir išlaikymo būdas. Čia pasimatome, pasikalbame, susipažįstame su giminės atžalomis, pavartome senus albumus, aplankome savo tėviškes, tėvų ir protėvių kapus. Čia dvasia nuskaidrėja – išgyvename realų bendrumo jausmą ne tik su savo kartos, bet ir su praėjusių kartų giminaičiais. Tokios akimirkos yra reikšmingos visiems, ypač vaikams, jos palieka neišdildomą įspūdį visam gyvenimui (Kvietkauskienė 2004: 2).

Antra vertus, šį naują giminių susitikimų proveržį galima pagrįstai laikyti europiniame kontekste dabar itin populiarios genealoginės atminties lietuvišku variantu. Pasak P. Nora, pastaraisiais metais vis dažniau grįžtama prie konkrečios istorinės atminties, įsigali šaknų kultas, intensyvėja genealoginiai tyrimai, gausėja minėjimų¹⁷. Žemaitiški giminaičių susitikimai rengiami pagal šiuolaikinius kultūrinius poreikius: nuvykstama į tėviškę (net jei jos nebėra), būna užsakytos mišios, aplankomi kapai, susinešamos bendros vaišės, jų metu sakomos kalbos, šokama grojant muzikiniam centrui ir dainuojama iki paryčių. O dainuoja, kaip ir kitomis panašiomis progomis, tikrai su azartu ir daug, beresnevičiškai ironizuojant, stačiai „kaip pasiūtė“, juk jie irgi „dainų tauta“, tad ypač lengvai pagauna ką nors iš Pūko radijo ar pageidavimų koncerto¹⁸. Žemaičiai šiuo atžvilgiu ne kiek ne prastesni už dzūką ar kitą kokią aukštaitį, kur tėvynainis begyventų – mieste ar kaime. Gal net pranašesni – jie turi savo Žilviną Žvagulį, o šis gi ištikimai žemaitiškai traukia, tad, kaip teko įsitikinti, geriau nė nebūna, – paleidi įrašą ir plėši kartu... Beje, girdėta, jog net ir kalnus pratinamasi giedoti kartu su įrašu.

Daug dėmesio, kaip būdinga mūsų laikams, kreipiama išsaugant šventės prisiminimus ateičiai: fotografuojama, filmuojama, rengiami kompaktiniai diskai, net eilės ta proga rašomos¹⁹. Kai kuriais atvejais tokių susitikimų proga raštingesni šeimos atstovai savo iniciatyva net išleidžia giminės istorijos knygas, kurias jau tiesiogiai galima sieti su genealoginės atminties įprasminimu, apeliuojančiu net į ateitį – būsimų vaikų ateitį. Plg. vieną Židikų ekspedijos fragmentą iš aprašo „Sugrįžimas į tėviškę“:

Atokioje Vižančių kaimo senoje sodyboje gyvena šeštą dešimtį pradėjusi Janina Brazauskienė-Malūkaitė su vyru. Moteris sakėsi baigusi Telšių dailės technikumą, po to trisdešimt metų gyvenusi Vilniuje, dirbusi tuometinėje „Elfos“ gamykloje, o dabar prieš keletą metų grįžusi į tėviškę prižiūrėti, kad ji galutinai nesunyktų. Mielai aprodė dabar merdėjančią, o kadaise klestėjusią didžiulę sodybą, šimtametį sodą su keistai pažeme nusiraižiusiais obelų kamienais, baigiančius trūnyti avilius, pirtį, dengtą dar namų sąlygomis degtomis čerpėmis... Ar dėl trūkstamų lėšų tėviškei atnaujinti, ar dėl kitų asmeninių negandų moteris kalbė-

¹⁷ Žr. Pierre Nora. *Pasaulinė atminties viešpatija*.

¹⁸ Žr. Gintaras Beresnevičius. Dainavimas atsistojus, *Šiaurės Atėnai*, 2003, birž. 28, Nr. 658.

¹⁹ Kapėniškė Elena Vismantienė-Ružaitė, septyniolika metų išdirbusi Kapėnų mokyklos valytoja, daug pasakojų apie Ružų giminės 60-ies žmonių susitikimą, rodė sudarytą šeimos medį, taip pat atkurtą buvusios gimtosios sodybos muliažą, deklamavo jos pačios ta proga parašytą eilėraštį „Giminių susitikimas“, plg. jo ištrauką: *Tėvelio sodyboj Mes obuolius skynėm, Virvytės pakrantėm Mes lakstėm basi. // Po daugelio metų Mes vėl susitikom Prisiliesti prie eglės senos. Nors bakužės jau nēr Ir takeliai užžėlę, Bet gyvybės medis Auga vešlus* LTRF md 215(5).

jo tyliu, rezignuojančiu balsu, tik be sustojimo nešė ir nešė tolimą praeitį menančias giminės relikvijas: išpūdingą jos senelio Benedikto Malūko vestą namų ūkio knygą, 19 a. pabaigoje rusiškai rašytus skolos raštus, nuotraukas, portretus, dėžutes... Ir kiek netikėtai pagyvėjo, tik atvertusi neseniai išleistą knygą albumą „Malūkų giminė“. Jame pristatytos keturios šios giminės kartos, iš kurių trečiajai priklauso ir pati Janina. Šeimininkė ne ką mažiau pagarbiai sklaidė ir rajoninio laikraščio [*Mūsų žodis*, 2005, birž. 10, Nr. 45 (7353)] vieną egzempliorių, kur su antrašte „Prie šeimos židinio“ pristatoma minėta knyga (žr. LTR 7639).

Į vieną gretą su giminės sambūriais šlietūsi ir išpopuliarėję vadinamieji kraštiečių suvažiavimai. Į juos iš visos Lietuvos sušaukiami, paprastai vasarą, iš to krašto kilę žmonės. Tokius „sugrįžimus“ juos tiriantieji sieja ne vien su prisiminimais apie negrįžtamai prarastą laiką. Kaip pripažįstama, naujų švenčių banga, naujos kolektyvinio prisiminimo formos „atskleidė visuomenės poreikį įvairialypei tapatumo raiškai, leidžiančiai įvairiais būdais save susieti su praeitimi ir suvokti save istorijos bei kultūros subjektu“ (Merkienė 2007: 11). Jei kalbėtume apie čia trumpai apžvelgtą žemaičių pagarbą praeičiai šalies kontekste, tai ji irgi tikriausiai nelabai skirtųsi nuo kituose regionuose panašios atminties formų sklaidos. Žemaitijoje užrašyta šio pobūdžio medžiaga greičiau leidžia atpažinti ne tiek regioninį savitumą, kiek dabar gyvenamą mūsų laikotarpį, jo turinį ir jam būdingus ženklus, išryškėjusius žmoniškųjų išgyvenimų erdvėje.

Kaip turėtų patvirtinti ir etnologai, tiek per antrąją XX a. pusę, tiek mūsų dienomis be didesnių pakitimų šalia dabartinės, visur vienodai unifikuotos mitybos išsilaikė ir senųjų žemaičių patiekalų tradicija. Vis dar populiarios košės (pusinė, pusmarškonė ir kt.) su įvairiais pamirkalais, spirginė, cibulynė, kastinys, šiupinys ir kiti nuo senų laikų žinomi žemaitiški valgiai (plačiau žr. Miliuvienė 1985: 107–116). Sunku kitiems regionams šiuo požiūriu ir prilygti – žemaičiai turi ryškų šio istorinio paveldo (maisto) kodą, be kitų dalykų, žymintį ir žemaitišką tapatybę.

Šiame naujo atminties įprasminimo fone tenka konstatuoti ir iš esmės pakitusį sociumo ir folkloro santykį, nes pastarasis, kaip buvo mėginta parodyti, bent jau klasikiniu savo pavidalu sunkiai integruojasi į aptartą iš esmės naują kultūrinę situaciją, nors išorinių sąsajų ir esama: minėtomis švenčių progomis, jei situacija palanki, t. y. jei tik yra prisimenančių, padainuojama ir buvusio žemaitiško repertuaro dainų, šokami vietiniai šokiai, rateliai, prisiminimuose ir šiaip pagarbiai atsiliepiama apie kitą gimtinės tautosaką.

Folkloras kaip žemaičių tapatumo ženklas

„Tautosaka, kadaise turėjusi vertę ir prasmę savo daugiafunkciškumu konkrečiame sociume, traukėsi traukėsi ir pasitraukė iš gyvenimo“, – neseniai rašė Donatas Sauka (2007: 425). Norėtūsi išlygų, – gal ne visiškai iš gyvenimo, gal tik iš aktyvios pozicijos į tylią periferiją, labiau į užribį, gal teisingiau sakyti, jog „pasitraukė“ tik tautosakos klasika drauge su neišvengiama visa buvusios tautosakinės tradicijos transformacija. Tačiau vis tiek su netekties, pabaigos ženklu, nes tautosakos išeita iš

viešo gyvenimo, kur ją dabar kompensuoja kitos – modernesnės kultūrinės patirtys. Tiesiog, gal net pavėluotai, atėjo metas žiūrėti „į tautosaką kaip į tautos atminties skrynią“ (Savukynas 2007: 53). Ir žiūrėti reikia iš globalizacijos, industrializacijos, eurointegracijos ir kitų dabartinių pasaulinių procesų atskaitos taško, kaip pasakytų juos tiriantieji, „raunančio“ bendruomenės ir kultūros iš joms įprastos aplinkos. Kad šiame fone beveik nėra ko bekalbėti apie mūsų valstietiškų šaknų tautosaką, tarsi aišku tiek ją dar gerai menantiems, tiek tiriantiems. Tai tik praeities visuomenių gyvenimą liudijantys simboliai, o istorikų žodžiais tariant, kuo „primityvesnė visuomenė, tuo paprastesni simboliai ją tenkina“ (Aleksandravičius 2001: 37). Kas gi ryžtųsi prieštarauti šiam epochų ar civilizacijų raidos dėsningumui, nors patys simboliai simboliams nelygu. Vienas iš jų, bent jau kalbant apie lietuvių kultūros tapatumą XIX–XX a. laikotarpiu, tikrai galėtų būti folkloras. Jo vaidmuo, laikui bėgant, ištis keitėsi, tačiau dabartyje atidžiau patyrinėjus tų pačių žemaičių bendruomenių vidų paaiškėja, jog vienokių ar kitokių folklorinių išsklaidų nors vežimu vežk. Dėl to tautosakininkai ir yra įsitikinę, kad nepavyks taip paprastai bei lengvai suvesti sąskaitų su net europiniame kontekste itin turtingu mūsų žodiniu ir muzikiniu paveldu, – jis niekur nedingęs ir dabar, tik įgijęs kitus pavidalus ir kitą raišką. Taigi folklorinė kultūra tirama tikrai ne vien iš pareigos praeičiai, nes jos gyvastinga tradicija vis savaip iš naujo aktualinama tai pakartojant, tai perkuriant, perprasminant ir pritaikant nūdienai (Būgienė 2007: 70). Folklorinė dabartis tikrai veikia išvien su praeitimi. Galima, žinoma, kalbėti apie kolektyvinėje atmintyje koegzistuojančias dvi ar daugiau viena kitai prieštaraujančias folkloro interpretacijas, iš kurių dvi ir plika akimi matomos: mūsiškos valstietišką tapatumą žyminčios tautosakos aukštinimas bei propagavimas (su ryškia edukacine linija) ir folkloro kaip atgyvenusio reiškinių vertinimas. Tarp šių kraštutinumų driekiasi dar kitokie, ne tokie išgryninti, labiau „kompromisiniai“ variantai. Toks folkloro supratimas būdingas ir žemaičių bendruomenėms.

Lietuvių folkloristika yra pripažinusi, jog žemaičių tautosakoje prioritetą turi natyvai, o jų pasakotojai kartais pasižymi nepaprastais gabumais (Sauka L. 1983: 108–111; Būgienė 2007: 56–57). Situacija nedaug pasikeitusi iki šiol – per pastaruosius metus užrašyta ir tautosakos prozos kūrinių, ir aptikta neblogų jų mokovų (Stundžienė 2007: 46). Daugiau naujovių šiuolaikinės tautosakos sklaidoje atsirado žvelgiant ne tiek iš pasakojančio žemaičio dabarties, kiek iš vis tvirtėjančio jį klausinėjančiojo apsisprendimo leisti pasakotojui kalbėti visomis jam rūpimomis temomis: nuo pasakų ir sakmių iki individualių asmeninio gyvenimo įvykių, aplinkos vertinimo interpretacijų. Pagrįstai tikintis, kad tokiaime plačiame kontekste turėtų išryškėti ir šiame straipsnyje dominantys dalykai – folklorinė atmintis, jos įtaka dabartiniam kultūriniam tapatumui. Tikrovė pranoko lūkesčius: netikėtai susidurta su iki šiol neįsivaizduojama folklorizuotų natyvų – gyvenimo istorijų, prisiminimų apie tremtį, karą, meilę, šeimą, papročius, sapnus bei regėjimus – gausa vieno žmogaus atmintyje. Iškalbingo žemaičio papasakoti ir užfiksuoti kaip vienkartiniai tekstai, jie vis tiek teisėtai pakliūva į šiuolaikinio folkloro mokslinę apyvertą. Kartu su tradiciniu folkloru jie atveria galimybes tirti šiuolaikinio pasakojimo transformacijas, kurioms

priskiriamas jų idėjų aktualinimas, bandymai racionalizuoti ir moralizuoti (Būgienė 2007: 62–66), kartais labai savaip ir netikėtais rakursais atskleidžiantys ir individo pasaulėvoką. Tokie atsivėrimai, pasisakymai, be kita ko, visiškai paneigia ir išplitusį uždaro, nepasitikinčio, užsispyrusio ir kitokiomis ne itin palankiai vertinamomis savybėmis pasižyminčio žemaičio stereotipą (plačiau žr. Kalnius 2002: 31–34).

Įdomu, jog mitologinė žemaitiškų naratyvų refleksija ypač ryški su anapusybe susijusiuose, demonologiniam sluoksniui priskiriamuose pasakojimuose, kuriuose kalbama apie mirusiųjų grįžimus, neramias vėles, virtusias demoniškais vaiduokliais, ir kitokius nelabai aiškius „baidymus“. Tarp jų, kaip ir ankstesnių laikų archyvuose rankraščiuose iš Žemaitijos, vyrauja žvakelėmis, švieselėmis, žiburėliais vadinamų nekrikštytų mirusiųjų (ypač vaikų) vėlių, klaidžiojančių naktimis, tema²⁰. Aktyviai funkcionuojanti analogiškų siužetų ištisa sanaka tik patvirtina šio pobūdžio ryšio tarp mirusiųjų ir gyvųjų aktualumą šiandien. Tiesiogiai su anapusybe sietini ir plačiai pasakojami sapnų siužetai, regėjimai, velnio apsidėmimo atvejai, pribloškiantys tikėjimo jais stiprumu. Atskirai ir labai gyvastingai siužetų grupei vertėtų priskirti ir nužūrėjimus, apkerėjimus ir dar kitokią kenkimų magiją, ne tik atsimenamą iš senovės, bet galiojančią ir šiandieninėje agrarinėje veikloje, ypač lengvai įžiūrimą dabartiniuose žmonių santykiuose, pirmiausia – su kaimynais. Sprendžiant iš naujausių naratyvų, tiesiog visa žemaitiška kasdienybė, jos buitis ir būtis, kaip ir kadaise, tebėra trapi ir nesaugi, ją lengvai pažeidžia ne tik šių dienų tikrovės akibrokštai, bet ir iš šalies įsikišančios mistinės jėgos.

Gana ryškiai prisimenamos ir tradicinės, kadaise aktyviai veikusios mitinės žemaičių sakmių būtybės – *velnias*, *kaukas*, *laumė (deivė)*, nors dalis siužetų su jais ir primiršti, dalis perdirbti arba pateikiami tik kaip nerišlūs pranešimai. Nepaisant to, kone kiekvienas žemaitis, paklaustas apie juos, patvirtins tikrai apie tai girdėjęs ir būtinai pakomentuos savo tikėjimo / netikėjimo šių būtybių realumu versijas. Kartu reikia pripažinti, jog išklausiamus ir primenamus mitologinio pobūdžio pasakojimus tikrai svariai gožia laisvanoriškai besiliejęntys memuariniai tekstai. Akivaizdu, jog kolektyvinėje atmintyje mitiniai vaizdiniai gyvi tik fragmentiniu pavidalu, jie tarsi nuvertėję, jiems būdinga remotyvacija su ryškia paties pasakojančiojo brėžiama distancija tarp pasakojamo įvykio ir jo tikroviškumo. Kitas dalykas, kad šiuolaikinės bendruomenės viduje beveik neliko šių naratyvų adresato, mažėja jų poreikis, tiesiog nebėra kam pasakoti²¹. Tuo tarpu memuariniai

²⁰ Plg. pastarųjų lauko tyrimų metu Žemaitijoje užrašytą pasakojimą apie klaidžiojančias švieseles gausą: LTR 7503(36), (78), (203), (204), (269), (270), 7504(14), (15), (222), (257), 7507(27), (71), (132); LTRF md 213(6), (20), 214(1), (2) ir kt.

²¹ Kapėniškis devyniasdešimtmetis Zigmantas Dzindzelėta, tikrų tikriausias pasakų karalius, paklaustas, kam jis dabar pasakoja savo puikiai atsimenamus siužetus, nustebejęs atsakė, kad seniai nebėra kam, niekam neįdomios jo pasakos, ir pridūrė: *Vis tēik sakau, kēts ož dornā palaika, kēts – ož grynā pēnigā. Daugiau tyliu, jok ne šou, neluosi prī būduos...* LTRF md 218(39). Nebloga anekdotų ir linksnų istorijų pasakotoja mokytoja Ieva Olberkienė iš Židikų savo situaciją vertino kitaip. Sakėsi buvusi geriausia pasakotoja rajone, ją kviesdavęsi į kultūros namus, be to, dažnai svočiaudama ji ir taip turėjo vos ne nuolatinę klausytojų auditoriją. Kitokių progų tradicinių naratyvų natūraliai sklaidai beveik ir nebūna.

pasakojimai dar daug kam yra įdomūs, jie turi paklausą tarp šeimos narių, giminaičių, kaimynų, šiaip pažįstamų kaip iš pirmų lūpų išgirstama istorinių įvykių, nutikimų šeimoje ir giminėje kronika.

Iš istorinės perspektyvos žvelgiant, rūpėjo pasidomėti dar vienu tipišku žemaičių folklorinės tradicijos reiškiniu – daugiabalsiu dainavimu. Šiaip jau tyrimų metu gerokai papildyta iš seniau sukaupta šio regiono dainų kolekcija. Fiksuoti visi padainuoti kūriniai, neatsirinkinėjant vertingų / nevertingų variantų, gerų / prastų dainuotojų, suvokiant, jog svarbiausia dainavimo, kaip ir pasakojimų, tradicijoje yra varijavimas, ir kad atrankos atveju daug kas prarandama (plg. Crystal 2005: 145). Tokia praktika net leidžia kalbėti apie naujai besiformuojantį ir per dainavimą reiškiamą „žemaitišką susipratimą“, nes naujųjų dainų tekstuose sąmoningai skiriamas didelis dėmesys gimtinei. Ne vienos bendruomenės viduje susidariusi dainuojanti grupelė, kaip ir Pikelių „Bočių klubas“, laisvalaikio mėgsta, pritariant akordeonui, dainuoti Žemaitiją šlovinančias dainas, tokias kaip „Dainiukem, žemaitė, dainiukem“ (LTRF cd 177/11/), „Žemaičių žemie žaliu pušyną“ (LTRF cd 177/14/), „Leidžias saulė raudona“ su jos iškiliu priedainiu: *Žemaitija, Žemaitija, Dievo glėby, – Žemaitija, Žemaitija, Gražiausia esi* (LTRF cd 177/17/). Šiaip visai nekelia nuostabos, kad bendras per vieną ekspediciją užrašytų senesnio stiliaus dainų skaičius, net kartu jas paėmus su visais vėlyvojo klando kūriniais, neprilygsta prieš kelis dešimtmečius per panašų tyrimų laiką į rankraščius perkeltų beveik vien žemaitiškai dainų klasikų priklausančių variantų sanaukoms. Taip bus nutikę ne tik dėl pačios dainavimo tradicijos silpnėjimo. Kaip viena priežasčių galėtų būti nurodomas ir senojo kolektyvinio daugiabalsio dainavimo terpės sunykimas²². Studijuojant naujausius rinkinius ir garso įrašus krinta į akis dažni žemaičių atsakymai dainuoti vien dėl to, kad „niekada po pirmu balsu nešaukė“ (todėl ir neatsimena žodžių), nuolatiniai nusistebėjimai, kaip gali dainuoti vienas, jei nėra kur „balsui atsiremti“, aibė prisiminimų, su kuo seniau dainuojant balsai gerai „sueidavo“ arba „prī kuokia balsa nata liub gerā krēstē“. Tinkamas, gražiais, o svarbiausia – suderintais balsais dainos atlikimas iki šiol labai vertinamas. Taigi dainavimo būdas ir jo estetika yra šventas dalykas istorinėje žemaičių atmintyje, to siekiama ir dabartinėje dainavimo praktikoje. Ne visada tokius reikalavimus atitinka religinių giesmių, tarp jų ir kalnų, giedojimo tradicija, palaikoma ir pripažįstama paprastai absoliučios bendruomenės daugumos. Galima tik spėti, jog kaip tik dėl ritualinio giesmių pobūdžio ir dėl noro suburti kuo daugiau giedotojų (tokią teisę turi kiekvienas, nesvarbu, kokį balsą ar klausą beturėtų) nebe taip paisyta tikro „susigiedojimo“, nes, kaip rodo praktika, dažnai tenka giedoti ir nesant tinkamo giesmių vedėjo, be to, ne vieną valandą giedant, pavargsta ir geriausi balsai. Tuo nenorima pasakyti, jog žemaičiams nesvarbu gražiai giedoti, norima tik pabrėžti, kad čia svarbiau kiti dalykai. Dainuoti gali kada tik nori ir kada išeina, o čia – kada reikia. Taip tarsi iškeliamas ne tik šių dienų bene pagrindinis iš

²² Kaip teko patirti, gerokai rečiau nei Dzūkijoje, tik pavieniais atvejais dainingesnė žemaitė yra prisitarusi, jog ji kai nori, tai ir „žygiudamuos“ pagieda pati sau (LTR 7507/110/).

bendruomenės vidaus kylančio ritualo svarba, bet ir pabrėžiamas pats jo bendruomeniškumas, galimybė visiems dalyvauti giesmių rituale. Tai irgi žemaitiškos dabarties bruožas. Dzūkijoje – priešingai – kaip liaudiško giedojimo pavyzdį galima nurodyti tik iš puikius balsus ir klausą turinčių susidariusias laidotuvių giedotojų grupes, nelyginant kokius ansambliukus, žinomus vos ne per kelias apylinkes, kurie kviečiami iš toliausiai, nes tikimasi išgirsti giedojimą kaip geriausiame koncerte (Stundžienė 2003: 22). Vietos žmonės vien savo jėgomis taip nepagiedotų, gal todėl platesnis kolektyvinis vietinių giedojimas ten beveik nebepraktikuojamas. Žinoma, ir Žemaitijoje, kaip jau buvo minėta, vis daugėja samdomų, muzikinį išsilavinimą turinčių giedotojų, bet čia šiek tiek kas kita – jie turi ir dūdomis groti. Etnomuzikologai pabrėžia daug platesnės paskirties dūdų orkestrų išplitimą Žemaitijoje (tai patvirtino ir dabartiniai tyrimai) ir jį laiko išskirtiniu šio krašto muzikinės kultūros bruožu.

Tyrimai patvirtino ne vien savitus, bet ir universalius, ne vien regioninio pobūdžio, iš seniau žinomus, o šandien visu ryškumu išskylančius kai kuriuos dabartinės folklorinės ir rašto kultūrų suartėjimą žyminčius aspektus. Tai dainų ir kitos tautosakos sąsiuviniai, savotiški kultūriniai užrašai, „vestuvių knygos“ su sveikinimų ir linkėjimų tekstais, taip pat kuriamos viešai nepripažintos eilės ir dar kitokią kūrybą ir kultūrines nuostatas liudijantys pačių užrašyti ir saugomi rankraščiai. Folkloristai juos linkę priskirti ne tiek folklorui, kiek veikiau šalia jo, bet tikrai su juo glaudžiai susijusioms modernių laikų parafolklorinėms raštingo žmogaus saviraiškos formoms (Неклюдов 2003: 13). Kaip ir kitur, Žemaitijoje dažniausiai rašomi dainų sąsiuviniai, nors pasitaikė ir kitų žanrų, tarp jų pasakų, anekdotų užsirašinėjimo asmeniniam naudojimui atvejų, būta net paliudijimų apie slapčia nuo artimųjų rašomą gyvenimo „metraštį“. Tai dėsninga ir atliepia mūsų laikų kultūrinę dvasią: vietoj iš lūpų į lūpas, tik žodžiu gyvavusios folklorinės tradicijos randasi raštu savaip, labiau individualia pajauta grįsta, bet vis dar tikrai liaudiška jos pasireiškimo versija. Tiriamu požiūriu naujoviškų folkloro formų perėmimas rodo kūrybingą žmogaus – ne išimtis čia ir žemaičiai – gebėjimą prisitaikyti prie naujų sąlygų.

Šiaip jau kiekvieno regiono kultūrinį savitumą pirmiausia rodo ir jame vartojama kalba. Dabartiniuose kaimuose ir miesteliuose gyvenantys žemaičiai bendrauja ne tik dar gana gerai išlaikytomis šnektomis, bet ir patys palankiai jas vertina, nes kaip tik žemaitiška kalba jiems leidžia išsiskirti iš kitų lietuvių (ne kartą su šypsena buvo prisimenami atvejai, kaip, pavyzdžiui, aukštaičiai jų nesupratę). Įdomu, jog jie gerai skiria žemaitišką leksiką, žino, kokių žodžių nežemaitis turėtų nesuprasti, tad reikia nereikia paslaugiai juos aiškina (kramė ‘galva’, kušėti ‘judėti, krutėti’ ir kt.). Tuo tarpu klausančiam nežemaičiui didžiausia problema – pats žemaitiškas minties, jos raiškos, sakinio konstravimo būdas, apskritai visa kita nelengvai įkerta šnekamosios kalbos stilistiką. O lyg tyčia kaip tik kalbos ypatumai žemaitiškai užrašytai tautosakai suteikia ne vien išorinio savitumo, bet atskleidžia kur kas gilesnę, vidinę žemaitiškumo dvasią. Beje, ir vietiniai turi šiuolaikinių problemų dėl savo kalbos – dažnas prisipažino nemokąs skaityti dabartinio žemaitiško rašto.

Nepaisant to, vis tiek žemaitiškas kalbėjimas be išlygų pačių kalbančiųjų suprantamas kaip pagrindinis jų tapatumo ženklas.

Nežemaičiui visai kitaip skamba ir žemaitiškai ištarta gerai žinoma patarlė, o ką jau kalbėti apie tuos posakius, kuriuos tik čia seniai vartojamus arba ir naujai sukurtus gali šiandien išgirsti²³. Belieka apgailestauti, jog beveik nepasisekė užtikti kitų žemaičiams itin būdingų vadinamųjų mažųjų tautosakos formų – keiksmų, prakeiksmų bei kitokios šmaikščios, nevengiančios atviro, bet gero obsceniško humoro liaudiškos retorikos variacijų. Ne paslaptis, kad vaizdinga žemaitiška šneka jų nestokoja ir dabar, tik, kaip ne kartą buvo leista suprasti, tai ne svetimoms ausims²⁴. Ši iškalinga detalė leidžia daryti išvadą: pats žemaitis drovosi tokio kalbėjimo ir jau tikrai nieku gyvu nepripažintų jo kasdienėje kalboje įprastų, tačiau svetimam (ypač nežemaičiui) nešvankiai skambančių pasakymų kaip savasties. Bet kuriuo atveju galima teigti, jog šnekamosios kalbos ir kartu smulkiosios tautosakos ištekliai ne tik gyvi folklorinėje žemaičio atmintyje, bet nuolat eksploatuojami ir atnaujinami.

Vietoj išvadų

Apibendrinant plačiai suprantamos žemaičių folklorinės situacijos dabartį, galima teigti, jog iš esmės šiandien nieko per daug nebereiškia ir be specialių tyrimų pastebimas folkloro klasikos nykimas. Tiesą sakant, kiek perfrazuojant Davidą Crystalą, tyrinėjantį įvairių pasaulio kalbų išnykimo priežastis, juk nežinoma ir kokia turėtų būti folkloro ir jo vartotojų kritinė masė, kad galėtume tvirtinti jį tebesant gyvą. Šiek tiek absoliutinant, atsižvelgiant vien į folkloro senąją paskirtį ir senąjį pavidalą, su kai kuriomis išlygomis galima sakyti – jo beveik nebėra (išskyrus patarles, keiksmus ir kitus trumpus pasakymus), folkloras jau perprasminintas ir toliau perprasminamas, kuriamas naujas, o senosios jo formos vienaip ar kitaip permodeliuojamos, kitaip pritaikomos, nelyginant tekstai, kurie verčiami iš vieno kultūrinio kodo į kitą. Iš čia kyla ir naujų folkloro tyrimų strategijų būtinybė, folkloro diskursui reikalingas naujas raktas. Lengviau ar sunkiau atpažįstamų folkloro apraiškų galima įžiūrėti šiuolaikinio žmogaus tiek kasdienėje, tiek šventinėje laikysenoje.

²³ Plg. iš paskirų pokalbių su žemaičiais išsirankiotas patarles: *Ryte – rasis, dėiną – vapsas, vakare – kuisė, nebie kumet darboutėis* LTR 7639, *Kiaulių neganės, joukų neėšmanysi* LTR 7638, *Tyl kąp kropis klecką prarėjės* LTR 7638, *Plemp kąp kulkuoza veršis* LTR 7639, *Lėižovės klėb, vuo nagā – sobėnie* LTR 7638, *Galva – Kapienousė, ožpakalis – Viešnioušė, šėrdis pasiotpolkė šuok* LTR 7638, *Kuožnas žmuogos tor vēiną velnė, vuo davatka – devynis* LTR 7638, *Pērma žmuona no Dieva, ontra no angela, tretiuojė – patė gražiuojė, so šėta į peklą juojė* LTR 7639, *Parēs eurā, būsēm vēsi kiauri* LTR 507(101), *Kāp bova, tāp i palēks, kēts ont kēta lēpa i lēps* LTRF cd 174(21), *Nu skūros ont tuoruos, nu tuoruos unt skūruos* LTR cd 174(1a), *Kon toro, ton paruodau, kon žēnau, ton pasakau* LTRF cd 175(54), *Meilē ēr ož trydą bjauresnē* LTRF cd 178(15) ir kt.

²⁴ Nuolatos teko girdėti atsiprašinėjimus už „ne vietoje ir ne laiku“ išsprūdusį netinkamą žodį. Antai patarlę *Ležovis klėb, vuo nagā – sobėnie* pasakiusi ir dėl to sutrikusi moteriškė vėliau, jau kitomis dienomis, vis apgailestavo, kaip jai čia pasitaikė nei šiaip, nei taip išsirtarti.

Turint galvoje atminties vietų teorinį kontekstą, yra pagrindo teigti, jog folkloras tebėra viena ryškiausių šiuolaikinio Žemaitijos provincijos (miestelio ir kaimo) gyventojų atminties figūra, žyminti šiandieninį jo kultūrinį tapatumą. Per šias „atminties salas“ ryškėja viena ypač gyvai reflektuojama pozicija: *dabar* ir *anksčiau*. Iš esmės ta pozicija susilydo į žmogaus pasakojamą išgyvento laiko kultūrinį naratyvą, kuriame per kraštovaizdžio vertinimą, švenčių ir papročių, folkloro kaitą ir tąsą ryškiai atsiskleidžia žemaičio šiuolaikinė tapatybė. Iš esmės patys žemaičiai ją ir konstruoja, didžiudamiesi savo kalba, brangindami ir saugodami religinę patirtį, iš praeities paveldėtą kultūros modelį kiek apardydami, bet patiriamas netektis lengvai kompensuodami pagal laiko diktuojamus poreikius. Kultūriniame žemaičio paveiksle daug savitumo (ypač suaktualintas gyvųjų ir mirusiųjų ryšys, matomas iš religinio pobūdžio papročių, religinės liaudiškos prozos, tikėjimų, mitologinių pasakojimų, sapnų ir regėjimų išsklaidų), daug ir bendros lietuviškos dvasios, ypač pastebimos naujojo klando papročiuose. Šiaip ar taip, iš apibendrintos žemaičių folklorinės atminties šiandien nesunku atpažinti mūsų gyvenamą laikotarpį ir pagrindinius jo ženklus.

LITERATŪRA

Aleksandravičius Egidijus 2001. Praeities mirazai ir nevisavertiškumo statybos kompleksai, *Kultūros barai*, Nr. 12, p. 37.

Būgienė Lina 2007. Pasakojamoji tautosaka skirtingų kartų žemaičių lūpose: kelios pastabos apie Viekšnių apylinkių pasakojimus, *Tautosakos darbai*, [t.] XXXIII, p. 56–71.

Crystal David 2005. *Kalbos mirtis*, iš anglų kalbos vertė Edita Šidlauskaitė, Gabrielė Gailiūtė, Vilnius.

Jankevičienė Algė 1998. *Lietuvos medinė sakralinė architektūra*, Vilnius.

Jankevičienė Algė, Kuodienė Marija 2004. *Lietuvos mūrinės koplytėlės: Architektūra ir skulptūra*, Vilnius.

Krikščiūnas Povilas 2004. Iš vestuvinių laikraščių tautosakos, *Tautosakos darbai*, [t.] XXI (XXVIII), p. 255–270.

Kalnius Petras 2002. „Kitokie“ tarp „savų“: Lietuvos etnografinių grupių stereotipai, *Lietuvos etnologija*, t. 2 (11), p. 23–52.

Končius Ignas 1996. *Žemaičio šnekos*, Vilnius.

Kvietkauskienė Nijolė 2004. *Malūnų giminė*, Telšiai.

Markevičienė Jūratė 2003. Senamiesčio įvaizdžiai Vilniaus kultūros paveldo saugoje XX a.: nuo kraštovaizdžio iki praeities skeveldrų, kn.: *Kultūrologija*, t. 10: *Kultūriniai tapatumai ir pokyčiai*, Vilnius, p. 233–293.

Merkienė Regina 2007. *Šiokiadienių ir šventadienių etnografija: Etnografinių duomenų rinkimo pagrindai*, Vilnius.

Miliuvienė Marija 1985. Kaimo gyventojų mityba, kn.: *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 13: *Šiuolaikinis Žemaitijos kaimas*, Vilnius, p. 93–121.

Nora Pierre 1984. *Les lieux de mémoire*, t. 1: *La République*, vol. 1, Paris.

Nora Pierre 1987. *Les lieux de mémoire*, t. 2: *La Nation*, vol. 2, Paris.

Nora Pierre 1992. *Les lieux de mémoire*, t. 3: *La France*, vol. 3, Paris; sutrumpintas angliškąs ver-timas: *Realms of Memory*, 3 vols, Columbia University Press, 1996–1998.

Rubavičius Vytautas 2007. Nomenklatūrinės atminties diskursas ir tapatumo politika, *Kultūros barai*, Nr. 9, p. 6–12.

Sauka Donatas 2007. *Lietuvių tautosaka*, 2-asis leidimas, Vilnius.

- Sauka Leonardas 1983. *Tikra ir netikra liaudies kūryba*, Vilnius.
- Savukynas Virginijus 2007. Žmogaus amžius ir etnokonfesiniai santykiai, *Kultūros barai*, Nr. 1, p. 53–56.
- Stundžienė Bronė 2003. Merkinės dainų istorija: vizija ir tikrovė, *Tautosakos darbai*, [t.] XIX (XXVI), p. 13–32.
- Stundžienė Bronė 2007. Kuo gyvas žemaičių folkloras, *Liaudies kultūra*, Nr. 1, p. 44–49.
- Šaknys Žilvitis Bernardas 2007. Šeimos gyvenimas, kn.: *Šiaurės Lietuvos kultūros paveldas*, t. 1: *Papročiai*, Kaunas, p. 107–135.
- Vaicekuskas Arūnas 2005. *Lietuvių žiemos šventės: Bendruomeninės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab.–XX a. pr.*, Kaunas.
- Vaitkevičius Vykintas 1998. *Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija*, Vilnius.
- Vaitkevičius Vykintas 2003. *Alkai: Baltų šventviečių studija*, Vilnius.
- Vaitkuvienė Agnė 2006. Paveldo industrija Lietuvoje, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 17, p. 87–96.
- Vyšniauskaitė Angelė 1985. Žemaičių vestuvės, kn.: *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 13: *Šiuolaikinis Žemaitijos kaimas*, Vilnius, p. 122–189.
- Vyšniauskaitė Angelė 1995. Laidotuvės, kn.: Vyšniauskaitė Angelė, Kalnius Petras, Paukštytė Rasa. *Lietuvių šeima ir papročiai*, Vilnius, p. 442–461.
- Неклюдов С. Ю. 2003. Фольклор современного города, kn.: *Современный городской фольклор*, Москва, p. 5–21.

THE SAMOGITIAN FOLKLORIC MEMORY

BRONĖ STUNDŽIENĖ

Summary

On the basis of results and experiences accumulated during the fieldwork sessions taking place in the course of the last four years in Samogitia, the author of the article strives to highlight the ways that folklore is still used in the investigated territories. Besides, a question is asked regarding the past and present folkloric signs still used to express the Samogitian identity and the ways that memory of the community is constructed in relation to them. The theoretical basis of the article rests upon the conception of the so-called *sites / realms of memory* (French *lieux de mémoire*) developed by Pierre Nora and his associates and encompassing not only historically meaningful places, but also a wide cultural sphere: significant past events, cultural texts, monuments, memoirs and other important signs of national memory. Among various distinctions of memory (like historical, collective, communicative, etc.) the author also uses a notion of folkloric memory. The latter term is employed to analyze the sacral objects of landscape, e.g., the sacred sites mentioned in the Samogitian place legends, like stones, hills, mounds, and especially the sacred pine trees, which seem particularly popular here. An attempt is made to elucidate the treatment these landmarks are given in the human folkloric memory. The human relationship with the otherworld, especially made relevant in the narratives, but also in the modern cultural attitude in general, is given special analysis; with separate emphasis on the elements of landscape related to the Christian faith: chapels and cemeteries (there are several varieties of the latter, including the modern cemeteries, burial-grounds from the plague times, and the so-called “vow-giving” burial sites). The conclusion is made that Samogitian self-consciousness of the majority of the members of the villages and the small townships’ communities, including its ideological soundness and the long-term stability could best be reflected both by their attitude towards the cultural landscape preserved by the historical memory and related to the old faith and by its continuation in the variety of folklorized forms of the modern religious expression. The traditional festivals and customs are also in the field of investigation. From the old layer, the most typical Samogitian celebrations (weddings, funerals, Shrovetide Tuesdays) are analyzed. Along with these, the not only Samogitian, but also pan-Lithuanian character of the new celebrations, like anniversaries, family reunions, meetings of the fellow-countrymen, etc. is discussed, special emphasis being placed on the folkloric expressions occurring in these celebrations.

Lastly, in the third part of the article, an interpretation of folklore as a sign of Samogitian identity is introduced. The nowadays spread of the most popular narratives, especially memoirs, is investigated, and also the still recognizable experience and recollections of the specifically Samogitian polyphonic singing is highlighted. Besides, it is noted that Samogitian dialect is unanimously acknowledged by the speakers themselves as a sign of their identity, and the common subject of folkloristics and linguistics, i.e., the small folklore forms, like proverbs and expletives, is discussed in some detail.

Gauta 2007-12-10

Straipsnis parašytas vykdant Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remiamą tarpinstitucinę mokslo programą „Regioniniai folkloro ir tarmių tyrimai: Vakarų Lietuva“ (2003–2006).